
Leonie Cornips en Ad Knotter

**DE UITVINDING VAN LIMBURG:
DE TERRITORIALISERING VAN
GESCHIEDENIS, TAAL EN IDENTITEIT***

* Vertaalde en bewerkte Engelse tekst te verschijnen in: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*.
Ad Knotter is auteur van het historische, Leonie Cornips van het taalkundige gedeelte.

De Nederlandse provincie Limburg is grotendeels omsloten door grenzen met het buitenland: 212 en 139 kilometer grens met respectievelijk Duitsland en België, slechts 113 met de rest van Nederland. In 2011 telde de provincie ongeveer 1.200.000 inwoners op een oppervlakte van 2.200 vierkante kilometer. Zo'n 900.000 mensen, dus 75 procent van de Limburgers, beschouwen zichzelf als sprekers van een Limburgs dialect naast het standaard Nederlands.¹ In zijn huidige vorm bestaat de provincie pas sinds 1839. Limburg is daarvoor nooit een territoriale eenheid geweest. Tussen 1815 en 1839 maakte het gebied deel uit van een grotere provincie met dezelfde naam, maar die werd na de Belgische opstand en het ontstaan van België als afzonderlijke staat (1830-1839) opgesplitst in een westelijk Belgisch en een oostelijk Nederlands deel. Sindsdien zijn er twee provincies met de naam Limburg, de ene in België, de andere in Nederland. Dit artikel gaat alleen over Nederlands-Limburg.

In het licht van de territoriale geschiedenis van het gebied kan moeilijk worden volgehouden dat er binnen de Limburgse grenzen een speciale Limburgse volksaard, cultuur, taal, of nog sterker, etnische verwantschap zou zijn, die een oorsprong zou hebben in het verleden vóór er sprake was van een provincie met die naam, dus vóór 1839 (of eventueel 1815). Toch waren er vóór de Tweede Wereldoorlog serieuze volkskundigen die dat oprecht vonden, of er althans naar op zoek gingen. Veel inwoners van Nederland en Limburg geloven er nog steeds in. Een sterk gevoel van regionale eigenheid, gekoppeld aan de provincie als territoriale eenheid, wordt dag in dag uit door Limburgers beleefd en tot uiting gebracht, onder meer in het streektaalgebruik, en in de lokale en sociale media gereproduceerd. De vraag die in dit artikel centraal staat is: hoe kunnen we dit buitengewone besef van eigenheid verklaren? Hoe komt het dat het regionale taalbesef en culturele praktijken vast werden verankerd aan de provincie Limburg als territoriale eenheid, terwijl die nog maar zo kort bestaat?

Het besef van een eigen provinciale identiteit is ontstaan als gevolg van de toenemende integratie van Limburg in de Nederlandse natiestaat gedurende de negentiende en twintigste eeuw.² In dit proces werden de Limburgers zich ervan bewust dat zij bepaalde dingen gemeenschappelijk hadden waarmee zij afweken van de nationale norm, en begonnen zij te zoeken naar de oorsprong daarvan. Volkskundigen ontwikkelden ideeën over een specifieke 'Limburgse' volksaard als culturele uitdrukking van een veronderstelde aparte etnische samenstelling van de bevolking; regionale historici construeerden een gemeenschappelijk cultureel

1 Geert Driessen, 'Ontwikkelingen in het gebruik van streektalen en dialecten in de periode 1995-2003', *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen* 75 (2006) 103-113.

2 Vgl. Ad Knotter (red.), *Dit is Limburg! Opstellen over de Limburgse identiteit* (Zwolle/Maastricht 2009).

verleden van de regio, ondanks de territoriale fragmentatie daarvan in de periode vóór het ontstaan van de provincie; dialectologen, taalkundigen en geïnteresseerde leken zochten naar taalkundige verschijnselen die kenmerkend zouden zijn voor Limburg binnen zijn territoriale grenzen.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. Na een inleiding over de definitie van een regio en de constructie van regionale identiteiten wordt de territoriale geschiedenis van de Nederlandse provincie Limburg kort besproken. Dan komt de vraag aan de orde in hoeverre Limburg een sociale ruimte is, welke rol de katholieke kerk speelde in de vorming daarvan, en hoe het in de twintigste eeuw opkomende regionalisme leidde tot een zoektocht naar een eigen volksaard en geschiedenis. In de tweede helft van het artikel wordt besproken hoe Limburg ook als een taalkundige eenheid beschouwd ging worden. Limburg is een interessante casus van de constructie van een afgebakende talige ruimte omdat de territoriale grenzen van de provincie dwars door een ruimer dialectgebied lopen: de Limburgse dialecten worden door dialectologen ingedeeld bij het Oostnederfrankisch en dat wordt ook in de aangrenzende regio's in België en Duitsland gesproken. Het bestaan van een aparte 'Limburgse' streektaal is dus net zo'n fictie als een 'Limburgse geschiedenis' of een 'Limburgse identiteit' vóór 1839.

Wat zijn regio's en wat is regionale identiteit?

Voor een definitie van het begrip regionale identiteit is het ruimtelijke aspect natuurlijk cruciaal, maar in veel studies naar regionale identiteiten wordt dit als vanzelfsprekend beschouwd. Het definiëren van het begrip 'regio' in het begrip-paar 'regionale identiteit' is echter even belangrijk als 'identiteit'. Afgezien van territoriale of administratieve criteria om regio's vast te stellen, kunnen ruimtelijke begrenzingen worden gevonden in culturele, linguïstische, sociale en psychologische verschijnselen. Regio's kunnen worden gedefinieerd door culturele gedragingen, taalgebruik, sociale interactie, en discursieve praktijken, die tot aparte ruimtelijke verbindingen kunnen leiden.³

- culturele ruimte wordt gevormd door herkenbaar sociale gewoonten en dagelijkse praktijken;
- taalkundige ruimte wordt gevormd door de mate waarin mensen een bepaalde

3 Ontleend aan H.H. Blotevogel, 'Auf dem Wege zu einer "Theorie der Regionalität": die Region als Forschungsobjekt der Geographie', in: G. Brunn (red.), *Region und Regionsbildung in Europa. Konzeptionen der Forschung und empirische Befunde* [Wissenschaftliche Konferenz, Siegen, 10.-11. Oktober 1995] (Baden-Baden 1996) 44-68.

- ruimtelijke eenheid opvatten en ervaren als een talige eenheid;
- *handelings- of sociale ruimte* wordt bepaald door de ruimtelijke begrenzing van menselijke interacties;
 - *cognitieve ruimte* is gebaseerd op (kennis over) gedeelde ervaringen in een bepaald ruimtelijk domein (bijvoorbeeld door een regionaal medialandschap);
 - *affectieve ruimte* wordt bepaald door de mate waarin mensen zich identificeren met een ruimtelijke omgeving. Dat is niet hetzelfde, maar leidt wel vaak tot een regionale identiteit.

Deze vormen van ruimtelijkheid staan niet op zichzelf, maar beïnvloeden elkaar, en bepalen in welke mate een regio samenhang en een eigen karakter heeft. Zij moeten niet worden verward met territorialiteit. Die is uitkomst en uitdrukking van machtsstructuren van overheden en andere instituties. Hun zeggenschap eindigt bij territoriale of administratieve grenzen.⁴ Territoria kunnen niet gelijk worden gesteld aan de hiervoor genoemde sociale en culturele ruimtelijke constructies, die minder scherp zijn afgebakend.⁵ Een belangrijk thema in de bestudering van regionale identiteit, in het algemeen en die van Nederlands-Limburg in het bijzonder, is hoe sociale, culturele, talige, cognitieve en affectieve ruimten zich verhouden tot territoriaal gedefinieerde ruimtelijke eenheden, en hoe territoriale grenzen ook sociale, talige, culturele, cognitieve en affectieve grenzen worden. Bij regionale identiteit gaat het, met andere woorden, om de verhouding tussen territorialiteit en deze andere vormen van ruimtelijkheid.

Een collectieve identiteit kan worden gevormd in een regionale context als persoonlijke ervaringen worden gedeeld met anderen die in een bepaald gebied wonen of er vandaan komen, en als deze ervaringen collectief als gemeenschappelijk worden geïnterpreteerd. Iemand herkent bepaalde eigenschappen of praktijken van medebewoners uit een bepaalde regio, schrijft deze toe aan de gemeenschappelijke woonplaats of herkomst, en identificeert deze als zijn of haar 'eigen' regio.

Historici en volkskundigen hebben lang gezocht naar gemeenschappelijke aangeboren eigenschappen van de inwoners van een bepaald gebied die hun regionale identiteit zouden bepalen.⁶ Tegenwoordig wordt de gedachte dat regionale identiteit

4 Charles S. Maier, 'Transformations of Territoriality 1600-2000', in: G. Budde e.a. (red.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien. Jürgen Kocka zum 65. Geburtstag* (Göttingen 2006) 32-55.

5 Ludger Pries, *Die Transnationalisierung der sozialen Welt. Sozialräume jenseits von Nationalgesellschaften* (Frankfurt am Main 2008).

6 Een kenmerkend voorbeeld is: P.J. Meertens en Anne de Vries (red.), *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen 1938). Zie ook: Martijn Eickhoff, Barbara Henkes en Frank van Vree (red.), *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland 1900-1950* [Elfde Jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie] (Zutphen 2000).

kan worden herleid tot een regionale ‘volksaard’ door historici, sociologen en volkskundigen gediskwalificeerd als ‘essentialistisch’. Gemeenschappelijke kenmerken van een sociale groep zijn niet objectief gegeven, maar kunnen alleen als kenmerkend worden beschouwd omdat ze als zodanig worden toegeschreven aan die groep, zowel door de leden van de groep zelf als door buitenstaanders.⁷ Dit toeschrijven gebeurt vaak op basis van, of ontwikkelt zich tot stereotypering, zowel door ‘auto-stereotypering’ door de inwoners zelf, als door ‘hetero-stereotypering’ door buitenstaanders.⁸

Identiteiten worden niet geërfd of doorgegeven via verwantschap, maar worden collectief geconstrueerd in sociale interactie, mediagebruik, en communicatie. Deze opvatting wordt ‘constructivistisch’ genoemd en is nu dominant in het denken over identiteit. Collectieve identiteiten zijn constructies waarin mensen geloven. Zij zijn zowel gebaseerd op de herkenning van gelijkgezinden waarmee men zich verbonden voelt, als van anderen die men als ‘vreemd’ beschouwt. Identiteit houdt altijd een contrast in: het gaat over ‘wij’ en ‘zij’.⁹ Als dit contrast, in dagelijkse ervaringen en in subjectieve gevoelens, verbonden wordt met de regio waarin mensen wonen of waar ze vandaan komen, kan identiteit een ruimtelijk aspect krijgen. Een negatief sentiment, of ten minste een gevoel van onderscheid met mensen uit andere gebieden, maakt altijd deel uit van een regionale identiteit.

Een territorium zonder precedent

Sinds de Karolingische periode maakt het gebied van het huidige Limburg deel uit van een grensgebied.¹⁰ In de Middeleeuwen botsten hier rivaliserende territoria van het Duitse Rijk (zie kaart 1). Na het Verdrag van Westfalen van 1648, waarin de hoofdlijnen van het West-Europese territoriale systeem tot aan de Franse Revolutie werden vastgelegd, bleef deze streek een typisch grensgebied, betwist en gefragmenteerd in talloze territoria en enclaves.¹¹ Er bestond een hertogdom

7 J. Allen, D. Massey, A. Cochrane, *Rethinking the Region* (Londen/New York 1998); G. Herb, ‘National identity and territory’, in: G.H. Herb en D.H. Kaplan (red.), *Nested Identities. Nationalism, Territory, and Scale* (Lanham etc. 1999) 9-30.

8 H.J. Duijker en N.H. Frijda, *National Character and National Stereotypes. A Trend Report Prepared for the International Union of Scientific Psychology* (Amsterdam 1960).

9 Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference* (Bergen 1967).

10 Het gebied van het huidige Limburg maakte deel uit van een veel groter betwist grensgebied aan de westzijde van het Duitse Rijk tussen Münster en Mulhouse. Zie in een andere context: Michael Loriaux, *European Union and the Deconstruction of the Rhineland Frontier* (Cambridge 2008).

11 Deze historische fragmentatie is een thema dat in elk handboek over de Limburgse geschiedenis terugkomt. Het meest recent in: Louis Berkvens, ‘Staatkundige en institutionele geschiedenis van de Limburgse territoria, 1548-1795’, in: Paul Tummers e.a. (red.), *Limburg. Een geschiedenis 1500-1800* (Maastricht 2015) 19-114.

Kaart 1. De Staatkundige indeling van de Limburgse territoria omstreeks 1543. Bron: J. Venner, Canon van Limburg (Sittard 2009).

Limburg, maar er was nauwelijks territoriale overlap met de huidige provincies Limburg in België en Nederland. Het lag tussen Verviers en Aken, ten zuiden van het huidige Nederlands-Limburg.

De Franse revolutionaire bezetting van dit gebied in 1794 maakte een eind aan de feodale territoriale fragmentatie en legde een uniforme gebiedsindeling in departementen op, die net als in Frankrijk zelf werden genoemd naar een door het departement stromende rivier. Het grootste deel van het tegenwoordige Belgische en Nederlandse Limburg werden verenigd in het *département de la Meuse inférieure*, met Maastricht als hoofdstad. Nadat de Fransen het gebied in 1813 hadden verlaten, werd een Verenigd Koninkrijk gevormd onder koningschap van Willem van Oranje, waarin de territoria van de vroegere Nederlandse Republiek, de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik werden verenigd. Willem was erg gespitst op het herstel van de oude verhoudingen – de vroegere gewesten van de Republiek keerden bijvoorbeeld terug als provincies – maar hij baseerde de vorming van de nieuwe provincie Limburg grotendeels op het Franse departement Nedermaas. Hij besloot deze provincie ‘Limburg’ te noemen naar het oude hertogdom van die naam, dat, zoals hierboven bleek, met het territorium van de Nedermaas weinig te maken had.¹²

Na de Belgische Revolutie van 1830 werd heel Limburg met uitzondering van de vesting Maastricht onderdeel van de nieuwe staat België. Dat duurde tot 1839, toen de Europese grootmachten op een conferentie in Londen besloten dat Limburg verdeeld moest worden in een westelijk Belgisch en een oostelijk Nederlands deel, grotendeels met de Maas als grens. Dit moest koning Willem (die ook groothertog van Luxemburg was) en de Duitse Bond compenseren voor het verlies van het westelijke deel van Luxemburg, dat een provincie van België werd. Onderdeel van deze regeling was dat Nederlands-Limburg (nu ‘hertogdom’ genoemd) lid werd van de Duitse Bond, maar tegelijk tot Nederland behoorde en vanuit Den Haag werd bestuurd. Dit duurde tot 1867, toen Limburg een reguliere provincie van Nederland werd (de elfde). Uit dit korte historische overzicht blijkt zonneklaar dat Nederlands-Limburg een kunstmatige territoriale constructie was, gebaseerd op de willekeurige overwegingen van de Europese grootmachten en de dynastieke belangen van het Huis van Oranje.

Omdat Limburg tegelijk deel uitmaakte van Nederland en lid was van de Duitse Bond (tot 1867) kan het in hedendaagse terminologie worden beschouwd als een ‘geopolitieke anomalie’.¹³ Vanwege de *status aparte* en de bijzondere geschiedenis was er veel twijfel of Limburg wel echt bij Nederland hoorde. Deze twijfel werd zowel geuit door opiniemakers in Holland als in Limburg zelf. In de jaren

12 Zie bijvoorbeeld: Eric Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004) 40.

13 Het concept ‘geopolitieke anomalie’ om ambivalente soevereiniteit te beschrijven is ontleend aan de theorievorming over internationale betrekkingen. Zie Fiona McConnel, ‘The Fallacy and the Promise of the Territorial Trap: Sovereign Articulations of Geopolitical Anomalies’, *Geopolitics* 15 (2010) 762-768.

1840 ontstond er een vrij krachtige separatistische stroming.¹⁴ Die leidde uiteindelijk tot niets, en Limburg en Holland waren gedwongen politiek samen te leven. Pas na de opheffing van de Duitse Bond in 1867 begon de nationale gewenning en integratie vorm te krijgen.¹⁵ In de late negentiende en de twintigste eeuw kwam de integratie van Limburg pas echt op gang als onderdeel van de nationale eenwording van Nederland (inclusief Limburg) in het algemeen.¹⁶

Onderling sociaal verkeer en de scheiding tussen Noord- en Zuid-Limburg

Het zou volkomen onjuist zijn om te veronderstellen dat de inwoners van deze geopolitieke anomalie op een reguliere basis contact met elkaar hadden of met elkaar communiceerden om daarmee Limburg als één sociale ruimte te construeren, ondanks het kunstmatige karakter van de provincie als territoriale eenheid. In de agrarische samenleving van de negentiende eeuw was het gros van de bevolking georiënteerd op de lokale omgeving, rondom de dagelijkse routine van het door de seizoenen bepaalde werk op de boerderij.¹⁷ Voor zover Limburg was geïndustrialiseerd, lagen de industrieën verspreid in geïsoleerde plaatsen, gebaseerd op een lokaal arbeidsaanbod. Als gevolg daarvan waren identiteiten sterk lokaal gekleurd.

Toen en nu werd en wordt regelmatig sociaal verkeer tussen de inwoners belemmerd door de langgerekte vorm van de provincie: de afstand van noord naar zuid is ongeveer 140 kilometer. Deze afstand versterkt een structurele dichotomie in de sociale en culturele ruimte van Limburg: de scheiding tussen Noord- en Zuid-Limburg. In de perceptie van de bewoners zijn het noordelijke en het zuidelijke deel niet alleen van elkaar gescheiden vanwege de afstand, maar ook in cultureel opzicht. Noord en Zuid worden gezien als verschillend in taal, mentaliteit en levenshouding. De inwoners van het noorden zouden ijverig, vasthoudend en serieus zijn,

14 Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland*, 119-179; Ad Knotter, 'Limburg en andere buitenprovincies: perifere oppositie en Nederlandse staatsvorming in de jaren 1840', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 57 (2012) 3-12.

15 Piet Orbons en Lou Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders. Een moeizaam integratieproces', in: Knotter (red.), *Dit is Limburg!*, 33-60; Rico op den Camp, 'Towards one nation. The province of Limburg and the Dutch nation during the eighteen-seventies', in: A. Galema e.a. (red.), *Images of the Nation. Different Meanings of Dutchness 1870-1940* (Amsterdam 1993) 81-104; Hans Knippenberg, 'The incorporation of Limburg in the Dutch state', in: H. Knippenberg en J. Markusse (red.), *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800-2000. Views from Geography and History* (Dordrecht 1999) 39-60.

16 Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland* (Nijmegen 1988).

17 Peter Ekamper en Frans van Poppel, 'Liefde met en zonder grenzen: de geografische horizon van huwelijkspartners in Limburg in de negentiende en vroege twintigste eeuw', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 57 (2012) 79-103.

de zuiderlingen veranderlijk, impulsief en gemakzuchtig. De bipolaire constructie van deze contrasterende identiteiten maakt duidelijk dat we hier te maken hebben met stereotypen, maar in het regionalistische discours worden ze in verband gebracht met verschillende agrarische systemen, gebaseerd op de grondsoort (onvruchtbaar zand in het noorden; vruchtbare löss in het zuiden), en – voor wat het waard is – zelfs met een verschillende tribale oorsprong van de bevolking (Saksen in het noorden; Franken, gemengd met een ouder Alpen ‘ras’ in het zuiden).¹⁸

De katholieke kerk en de regionale eigenheid

Er was echter één instelling die al deze verschillen oversteeg door onderling contact binnen de grenzen van de provincie: de rooms-katholieke kerk.¹⁹ Het grondgebied van het bisdom Roermond valt als enige in Nederland samen met dat van een provincie. De sociale en institutionele effecten daarvan waren van groot belang voor de constructie van een gemeenschappelijke identiteit van de inwoners van het verdeelde Limburg, omdat de overgrote meerderheid daarvan katholiek is, of althans was (in 1900 zelfs 98 procent). Het sociale verkeer in het Limburgse bisdom werd in de eerste plaats onderhouden door de geestelijkheid: er was een groot aanbod van geestelijken uit de provincie zelf, die werden aangesteld in parochies in het hele bisdom, min of meer dezelfde dialectvarianten spraken, bijeenkomsten hielden, en ervaringen uitwisselden. Zij traden op als ‘culturele bemiddelaars’ om de Limburgers een gevoel van verbondenheid en eigenheid bij te brengen. Het kerkelijk leven en allerlei kerkelijke bijeenkomsten werden georganiseerd op diocesane, dus ook op provinciale basis.

Nog belangrijker was de vorming van een reeks katholieke sociale organisaties in Limburg sinds het begin van de twintigste eeuw: vakbonden, werkgeversverenigingen, boeren- en andere beroepsorganisaties, jeugdverenigingen, en vele andere. Zij werden georganiseerd en gecontroleerd door het bisdom en de geestelijkheid. Op die manier werd de ruimtelijke interactie in de provincie gebaseerd op het institutionele stramien van de kerk en de door de kerk geleide organisaties in het bisdom, c.q. de provincie.

De rol van de kerk en de geestelijkheid bleef niet beperkt tot de institutionalisering van de provinciebrede handelingsruimte van de Limburgse bevolking. Zij

18 Win. Roukens, ‘De Limburgers’, in: Meertens en De Vries (red.), *De Nederlandse volkskarakters*, 293-317; Ad Knotter, ‘Limburg bestaat niet. Paradoxen van een sterke identiteit’, in: *idem* (red.), *Dit is Limburg!*, 263-277.

19 Peter Nissen, ‘Constructie en deconstructie van het katholieke Limburg’, in: *ibidem*, 99-114.

riepen ook op tot een gemeenschappelijke ideologische afweer, als katholieken en Limburgers, tegen de als bedreigend beschouwde moderniteit, zowel in denken als in levensstijl.²⁰ De Limburgse identiteit werd in hoge mate gebaseerd op het idee dat de Limburgse ‘tradities’ in de (religieuze) cultuur en folklore onder druk stonden van allerlei bedreigingen van buiten, waartegen de ‘Limburgse’ manier van leven moest worden verdedigd. In het regionalistische vertoog kwamen deze ‘bedreigingen’ vooral uit ‘Holland’, lees de rest van Nederland. Hoewel het katholicisme tegenwoordig in Limburg veel minder dominant is als religie, is er een soort cultuurkatholicisme blijven bestaan als wezenlijk onderdeel van het provinciale gevoel van eigenheid. Deelnemen aan katholieke *rites de passage* (doop, eerste communie, huwelijk, begraven), aan processies en daaraan verbonden feesten, het vieren van carnaval, en dergelijke, worden voorgesteld als typische uitingen van regionale identiteit. Dat geldt ook voor het spreken van dialect.²¹

Maar in hun verdediging van een specifiek Limburgse katholiciteit zagen de opinieleiders in de kerk en in de confessionele organisaties in Limburg zich tevens als deel van een bredere Nederlandse beweging voor katholieke emancipatie. Via dit streven droegen zij bij aan de integratie van Limburg in de Nederlandse natiestaat.

De opkomst van een militant regionalisme

In de negentiende eeuw identificeerden Limburgse grootgrondbezitters en industriëlen hun specifieke belangen op het gebied van belastingheffing en economische politiek graag met die van de provincie als geheel. Deze elites stelden hun klassenbelangen gemakkelijk gelijk aan provinciale belangen, en verwachtten een optreden van de Nederlandse staat ten faveure daarvan. De negentiende-eeuwse adel en fabrikantenelite probeerden heel ‘Limburg’ daarvoor te mobiliseren tegen ‘Holland’.²² In het begin van de twintigste eeuw beschuldigden de Maastrichtse industriëlen de Nederlandse overheid van bewuste verwaarlozing van de ‘Limburgse’ belangen door het steeds maar weer uitstellen van de kanalisatie van de

20 *Idem*, ‘Confessionele identiteit en regionale eigenheid. De pastorale instrumentalisering van regionale tradities in de vormgeving van de religieuze beleving’, in: C. van der Bogt, A. Hermans en H. Jacobs (red.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit* (Amsterdam 1996) 155-172.

21 Carla Wijers, “‘In één hand de rozenkrans, in de andere hand een glas bier’”. De Limburgse identiteit onder de loep’, in: Knotter (red.), *Dit is Limburg!*, 127-149; Leonie Cornips, V. de Rooij en I. Stengs, ‘Carnavalesk taalgebruik en de constructie van lokale identiteiten’, *Dutch Journal of Applied Linguistics* 1 (2012) 15-40; Leonie Cornips en Vincent de Rooij, ‘Belonging through Languagecultural Practices in the Periphery. The Politics of Carnival in the Dutch Province of Limburg’, *Anthropological Journal of European Cultures* 24 (2015) 83-101.

22 Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland*.

Maas. Zij probeerden de gehele bevolking van de provincie te mobiliseren tegen deze veronderstelde verwaarlozing.²³

De beweging voor de kanalisatie van de Maas in de beginjaren van de twintigste eeuw kan worden beschouwd als één van de eerste uitingen van een militant Limburgs regionalisme, dat in het interbellum verder tot ontwikkeling kwam. De opkomst daarvan kan in verband worden gebracht met de toenemende integratie van Limburg in de Nederlandse staat, vooral door de ontwikkeling van de kolenindustrie in het zuiden van de provincie. Migranten uit andere delen van Nederland stroomden toe, vooral in de hogere ambtelijke rangen in de industrie en het openbaar bestuur. Militante regionalisten beschouwden hen als een soort koloniale macht, die de sociale stijging van een autochtone Limburgse middenklasse verhinderde en de traditionele ‘Limburgse’ manier van leven in gevaar bracht.

In de jaren 1920 vond dit militante regionalisme een institutionele vorm in de zogenoemde Limburgsche Liga (opgericht in 1925 door onder meer de aanstichter van de eerdere campagne voor Maaskanalisisatie de Maastrichtenaar Schaepkens van Riemst). Naar de mening van de Liga werden het katholieke geloof, de tradities, manieren, gewoonten en eigen taal van de Limburgers bedreigd door de groeiende ‘Hollandse’ invloed in Limburg. De Limburgsche Liga wilde werken ‘tot behoud van al het goede, dat Limburg had en heeft en tot verdediging der nieuwe toekomst voor de kinderen van eigen land’.²⁴ Het is moeilijk in te schatten hoe sterk de invloed van de Limburgsche Liga op de publieke opinie in Limburg was – de Liga zelf lijkt vooral een beweging uit de middenklasse te zijn geweest –, maar een teken des tijds is dat er onder katholieke voormannen, onder meer in de katholieke mijnwerkersvakbond, soortgelijke ideeën leefden, hoewel zij zich keerden tegen het radicalisme van de Liga. Zij moesten hun katholieke regionalisme in overeenstemming zien te brengen met hun nationale oriëntatie in de katholieke zuil.²⁵

23 Toon Bosch, “‘Kanaliseert de Maas. Doot et. Noe of noets’”. Acties voor de bevaarmaking van de Maas in de provincie Limburg (1839-1925), *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 53 (2008) 31-56.

24 J. Goltstein, ‘Het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard’, *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 31 (1986) 1-77.

25 Zie het artikel ‘Kopstukken’ van Willibrord Rutten in deze aflevering; zie ook: Ad Knotter, ‘Grenzen aan de loonpolitiek. De langzaamaanactie van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkers Bond (1957) tussen nationale integratie, grensligging en katholiek regionalisme’, *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 53 (2008) 117-157.

Kerkraadsche mijnwerkers van het 'Noordsche' en het 'Alpiene' type, gekenmerkt door een lange en smalle, respectievelijk een korte en ronde schedel. Bron: W. Roukens, *Ons Limburgsch Heem. Richtlijnen bij de beoefening der heemkunde* (Lutterade 1941).

Op zoek naar een Limburgse 'volksaad'

Vanaf het begin van de twintigste eeuw werd het idee van een specifieke 'Limburgse' volksaad ontwikkeld door volkskundigen binnen en buiten de academische wereld. Het valt op hoezeer in hun observaties de 'Limburgse' karakteristieken werden gedefinieerd tegenover (veronderstelde) 'Hollandse' in het noorden van het land. Lees bijvoorbeeld hoe in 1913 één van de pioniers van de Nederlandse volkskunde, de Jezuïet Van Ginneken, 'Holland' gebruikte als referentie om de 'Limburgers' te karakteriseren: 'De Limburgers [...] zijn de Italianen van ons land. [...] Zij zijn lichthartiger en vroolijker, veel beweeglijker, veel veranderlijker, maar ook veel rijker van geest dan de Hollanders [...] Zij zijn [...] gewoonlijk veel scherpzinniger en geestiger dan hun Noordelijke taalbroeders [...]'.²⁶ Als academicus had

26 Jacques van Ginneken, *Handboek der Nederlandsche Taal I* (Nijmegen 1913) 170, geciteerd door Jos Perry, "'t Nachtegaaltje zingt". Regionalisme in Nederlands-Limburg 1900-1950', in: Knotter (red.), *Dit is Limburg!*, 187-227, aldaar 198.

Van Ginneken grote invloed onder Limburgse journalisten en schrijvers. Zijn metafoor over de Limburgers als ‘de Italianen van ons land’ werd en wordt eindeloos herhaald.²⁷ In de jaren 1920 en 1930 ontdekten regionalisten zelfs een Limburgse ‘ziel’, opgebouwd uit een mengeling van stamverwantschap (zowel Keltisch als Germaans) en katholicisme.²⁸ Deze ‘ziel’ werd opnieuw gedefinieerd in contrast met de ‘Hollandse’, bijvoorbeeld door de regionalistische schrijver Matthias Kemp: ‘De luidruchtige, beweeglijke, feestlievende en spotzuchtige aard van de Limburger contrasteert sterk met het karakter-gemiddelde in het Noorden’.²⁹

De zoektocht naar een Limburgse ‘volksaard’ vond een intellectueel hoogtepunt in het werk van dr. Winand Roukens. Zijn publicaties in de jaren 1930 en 1940 waren gebaseerd op de toen gangbare Duitse volkskunde. Hij definieerde een aparte Limburgse ‘psyche’, gevormd door de vermenging van Germaanse (Frankische) en een ander, zogenaamd Alpen ras, in tegenstelling tot de Hollanders, van wie de ‘volksaard’ was gevormd door hun veronderstelde Saksische en Friese raciale herkomst. De Alpine raciale invloeden zouden hebben gezorgd voor de ‘impulsiviteit’, de ‘rijke fantasie en verbeelding’, het ‘levendige temperament’ en de ‘dynamische geest’, waarmee de Limburgers zich zouden onderscheiden van de inwoners van de rest van Nederland, en die ook tot uiting zouden komen in hun kunstzinnigheid, hun muzikaliteit en ... in hun zangerige taal.³⁰

Zo werd er uiteindelijk op verschillende manieren een specifieke etnische identiteit geconstrueerd voor de inwoners van een regio die volkomen toevallig was ontstaan als bestuurlijk territorium en als geopolitieke anomalie.

Op zoek naar historische continuïteit

Het besef van het anders-zijn dan de rest van Nederland leidde vanaf de jaren 1850 ook tot een opleving van de lokale en regionale geschiedbeoefening, eerst alleen lokaal, maar met de oprichting van het ‘Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg’ in 1863 ook provinciaal. Gezien het feit dat het

27 *Ibidem*, 198-202.

28 *Ibidem*, 202-203.

29 M. Kemp, *De geest in Limburg. Met een inleiding van de Limburgsche Liga* (Sittard 1926) 18, geciteerd door *ibidem*, 216.

30 *Ibidem*, 204-208; Ad Knotter, ‘Inleiding’, in: Knotter (red.), *Dit is Limburg!*, 9-20. Het idee dat zogenaamde Alpine raciale invloeden individuele psychologische eigenschappen zouden bepalen en dat een mix van ‘Nordische’ en ‘Alpiene’ ‘rassen’ creativiteit en kunstzinnigheid zouden bevorderen was ontleend aan de contemporaine nationaal-socialistische Duitse rassentheoretici W.F. Günther en W. Rausschenberger. Vgl. Ineke Mok, ‘Een beladen erfenis. Het raciale vertoog in de sociale wetenschap in Nederland 1930-1950’, in: Eickhoff e.a. (red.), *Volkseigen*, 129-155.

overgrote deel van de provincie geen enkele historische band had met de daaraan voorafgaande Republiek der Verenigde Nederlanden, is het opmerkelijk dat het Genootschap als doelstelling formuleerde ‘het bevorderen der vaderlandsche geschiedenis, doch vooral die van Limburg’.³¹ Vicevoorzitter Jos Habets (1829-1893) vond dat het jonge Genootschap nuttig moest wezen ‘voor het dierbare vaderland’.³² Zijn vierdelige *Geschiedenis van het Bisdom Roermond* (verschenen in 1875, 1890, 1892 en postuum in 1927) projecteerde de grenzen van het huidige bisdom terug in vorige eeuwen en was de eerste historische publicatie waarin Limburg ook vóór 1839 als een eenheid werd behandeld.³³

Naarmate Limburg meer vanzelfsprekend onderdeel werd van de nationale staat werd het, paradoxaal genoeg, mogelijk de eigenheid van Limburg centraal te stellen en de geschiedenis van Limburg los te maken van de nationale. Maar daarmee ontstond een nieuw probleem: hoe moest de geschiedenis van ‘Limburg’ worden geduid als die geen deel uitmaakte van de vaderlandse geschiedenis? In hoeverre had ‘Limburg’ een ‘eigen’ geschiedenis gehad voordat de provincie met die naam was gevormd? Voor de redactie van het wetenschappelijke standaardwerk over *Limburg's Verleden* uit 1960 was dit aanleiding om de fundamentele vraag te stellen: ‘Is er wel een geschiedenis van Limburg mogelijk? Ja: heeft Limburg zelfs wel een verleden?’, maar deze vraag werd positief beantwoord: er kon wel degelijk een geschiedenis van Limburg vóór 1839 worden geschreven ‘krachtens het bestaan van overeenkomstige, samenhangende en verbindende elementen in het verleden van heel dit gebied’. Volgens de redactie bestond er een ‘werkelijke overeenkomst in het maatschappelijk, cultureel en godsdienstig bestaan van de “Limburgse” mens van voorheen’.³⁴ Om welke ‘overeenkomst’ het zou gaan en waarom die bij uitstek zou passen binnen de provinciale grenzen werd verder niet uitgelegd. De Limburgse identiteit (om een modern begrip te gebruiken) veronderstelde het bestaan van een ‘Limburgse’ mens door de eeuwen heen en rechtvaardigde een aparte geschiedenis van Nederlands-Limburg, ook in de voorafgaande eeuwen.

31 P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen, ‘Ruim een eeuw geschiedschrijving met betrekking tot de Nederlandse provincie Limburg. Enige historiografische aspecten’, *Publications de la Société Historique et Archéologique de Limbourg* 125 (1989) 47-99, aldaar 52-53; zie over de inkadering van de Limburgse geschiedenis in de nationale door de oprichters van het genootschap ook: G.H.A. Venner, ‘De stichting en eerste jaren van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg’, *Publications de la Société Historique et Archéologique de Limbourg* 139 (2003) 143-201, aldaar 174.

32 Geciteerd in Geurts en Janssen, ‘Ruim een eeuw geschiedschrijving’, 52.

33 Zie hierover: P.C. Boeren, ‘Kritische beschouwingen bij het werk van enige Limburgse geschiedschrijvers der laatste honderd jaar’, *Publications de la Société Historique et Archéologique de Limbourg* 100 (1964) 17-69, aldaar 36-38 en 50.

34 A.J. Munsters, ‘Ter verantwoording’, in: E.C.M.A. Batta e.a. (red.), *Limburg's verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, deel I (Maastricht [1960]) VII-XI, aldaar IX.

Dat dit Nederlands-Limburgse essentialisme in de regionale geschiedenis niet vol te houden was, werd in de jaren 1970 onderkend door de historicus W. Jappe Alberts.³⁵ Hij wilde Limburgse geschiedenis inbedden in die van het hele Maas-Rijngebied.³⁶ De continuïteit die hij construeerde in de historische samenhangen in dit gebied van de Romeinen tot heden was echter even onhistorisch als de veronderstelde historische wortels van de ‘Limburgse mens’ in *Limburg’s Verleden*. Hij ging voorbij aan de vele ingrijpende veranderingen die de territoriumvorming na de Karolingen en de opkomst van de natiestaten sinds de negentiende eeuw voor dit gebied hebben betekend. Beter dan als onderdeel van een groter samenhangend cultuurgebied kan het gebied van het tegenwoordige Limburg als grensgebied worden gekarakteriseerd, dat steeds wisselende invloeden van de omgeving onderging. Het is daardoor buitengewoon problematisch om het huidige Nederlands-Limburg, de beide Limburgen, of het hele Maas-Rijngebied als een historische eenheid te beschouwen.

Dat uitgangspunt lag ten grondslag aan het *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* van P.J.H. Ubachs uit 2000. Met ‘Limburg’ werd in zijn boek Belgisch- en Nederlands-Limburg bedoeld, maar hij combineerde die niet vanwege een veronderstelde cultuurverwantschap:

Het begrip ‘Limburg’ is [...] vóór het einde van het Ancien Régime een zeepbel. Het is dwaas in vroeger tijden te gaan zoeken naar een Limburg, naar een eenheid die aansluit bij de thans bestaande. Elke vóór 1795 [het jaar van de inrichting van het Franse departement Nedermaas, waar de huidige Limburgen min of meer op voortbouwden] gesuggereerde politieke, kerkelijke of culturele eenheid is een gedachtespinsel.³⁷

Voor Ubachs was ‘Limburg’ uitsluitend een geografische, geen historische eenheid, en dat inzicht is ook leidend geweest voor het jongste handboek *Limburg: een geschiedenis*, uitgegeven ter gelegenheid van het 150-jarige bestaan van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap.³⁸

35 W.J. Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, 2 dln. (Assen 1974).

36 *Idem*, ‘De betekenis en beoefening van regionale en interregionale geschiedenis’, *De Maasgouw* 82 (1963) 67-82; *idem*, ‘Historische Grenzlandbeziehungen am Niederrhein’, in: G. Drooge e.a. (red.), *Landtschaft und Geschichte. Festschrift für Franz Petri zu seinem 65. Geburtstag am 22. Februar 1968* (Bonn 1970) 34-43.

37 P.H.J. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum 2000) 19.

38 Paul Tummers e.a. (red.), *Limburg: een geschiedenis* 3 dln. (Maastricht 2015).

De constructie van de Limburgse taalgrenzen

Vanuit historisch perspectief zijn grenzen sociale constructies die op verschillende manieren kunnen worden aangepast, gewijzigd, uitgewist, hersteld, beleefd, en overschreden.³⁹ Dat geldt ook voor taalgrenzen: het taalgebruik wordt op een steeds wisselende manier ruimtelijk afgebakend.⁴⁰ Regio's kunnen ook worden gedefinieerd door taalgebruik, met name door de manier waarop inwoners een bepaald ruimtelijk domein opvatten en ervaren als een homogene en begrensde talige eenheid. Hieronder zullen wij laten zien hoe de Limburgse taalruimte kan worden ingedeeld op basis van meervoudige schaalgrootte, afhankelijk van de betrokken personen en de historische context. De constructie van taalgrenzen vindt op meevoudige manieren plaats tussen het lokale aan de ene, en grotere ruimtelijke eenheden aan de andere kant, bijvoorbeeld grensoverschrijdend tot in België en Duitsland (het Oostnederfrankische taalgebied), de schaal van de provincie, of clusters van dialecten op basis van isoglossen.

De constructie van de provincie Limburg als taaleenheid begon met activiteiten van zowel de stedelijke burgerij als de plattelandsgeestelijkheid. Aan het eind van de negentiende eeuw maakten zij een begin met het vastleggen en bevorderen van dialecten als basis van de eigen lokale cultuur en identiteit. Deze inspanningen hebben er tot op de dag van vandaag voor gezorgd dat de dialecten in Limburg een veel sterkere sociale en culturele positie innemen dan elders in Nederland.⁴¹ De interesse in het dialect kwam op in een periode dat het spreken van de nationale taal, het Nederlands, verre van vanzelfsprekend was, en werd betwist door het gebruik van Duits (aan de oostgrens van Limburg) of Frans (voornamelijk in de hoofdstad Maastricht).⁴² Twee voorbeelden van dialectbevorderende activiteiten van de lokale burgerij zijn de *Société Dramatique de Ruremonde*, opgericht in Roermond in 1838, en de *Sociëteit Momus*, opgericht in Maastricht in 1840.⁴³ De talige constructie van Limburg werd verder bevorderd door de oprichting van de vereniging Veld-eke in 1926 met lokale netwerken in de hele provincie. De naam verwees naar de

39 Edward W. Soja, 'Borders Unbound. Globalization, Regionalism, and the Postmetropolitan Transition', in: Henk van Houtum, Olivier Kramsch en Wolfgang Zierhofer (red.), *B/ordering Space* (Aldershot 2005) 33.

40 Peter Auer, 'The geography of language: Steps towards a new approach', *Freiburger Arbeitspapiere zur Germanistischen Linguistik* 16 (2013); Joan Bael, 'Shifting borders and shifting regional identities', in: C. Llamas en D. Watt (red.), *Language and identities* (Edinburgh 2010) 217-226.

41 Leonie Cornips, 'Recent developments in the Limburg dialect region', in: F. Hinskens en J. Taeldeman (red.), *Language and Space: Dutch. An International Handbook of Linguistic Variation* (Berlijn/Boston 2013) 378-399.

42 Marina Kessels-Van der Heijde, *Maastricht, Maestricht, Mestreech. De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw* (Hilversum 2002).

43 Luc Wolters, *Veldeke Limburg 1926-2016* (Roermond 2016) 21.

middeleeuwse Limburgse dichter Veldeke, maar was ook bedoeld als acroniem: V.E.L.D.E.K.E – Voor Elk Limburgs Dialect Een Krachtige Eenheid. De vereniging ‘wil de Limburgse taal en de Limburgse volkscultuur bevorderen en verder ontwikkelen’,⁴⁴ Voorzitter Van Wessems drukte het als volgt uit: ‘Limbörgs dinke – Limbörgs spreke – Limbörgs blieve’. Veldeke gaat uit van het bestaan van het Limburgs als aparte streektaal, maar benadrukt daarbij het naast elkaar bestaan van verschillende dialecten, die belangrijk worden geacht voor de lokale identiteit; men streeft naar ‘eenheid in taalkundige verscheidenheid’.⁴⁵

Opvattingen over de Limburgse taalgrenzen in 1885 en 1939

Twee dialectstudies uit 1885 en 1939 geven informatie over de denkbeelden over de mate van verwantschap van de in Limburg en daarbuiten gesproken dialecten.⁴⁶ Zij laten zien hoe de Limburgse en nationale grenzen geleidelijk ook als taalgrenzen werden gepercipieerd. De eerste studie werd uitgevoerd door de taalkundige en filoloog Pieter Willems. Hij onderzocht in hoeverre dialectsprekers verwantschap of verschil in de bij hen in de buurt gesproken dialecten ervoeren.⁴⁷ In 1885 stuurde Willems vragenlijsten rond naar verschillende plaatsen in Zuid-Nederland, waaronder in Limburg, en naar aangrenzende gebieden in Duitsland en een deel van Vlaanderen. Dat was dus pas twee decennia nadat Limburg definitief deel was gaan uitmaken van Nederland (1867). Hij vroeg zijn respondenten, meestal dialectsprekers, in welke mate zij vonden dat dialecten in hun omgeving op hun eigen dialect leken.

Kaart 2 toont het oordeel van de respondenten over de gelijkvormigheid van de dialecten in hun omgeving: als respondent A het taalgebruik van B vond lijken op het zijne/hare is een pijl aangebracht tussen A en B.⁴⁸ De pijlen tonen clusters van plaatsen waarin het oordeel van de respondenten ‘zij spreken net zoals wij’ zichtbaar wordt. De lege tussenruimten maken duidelijk waar de geografische

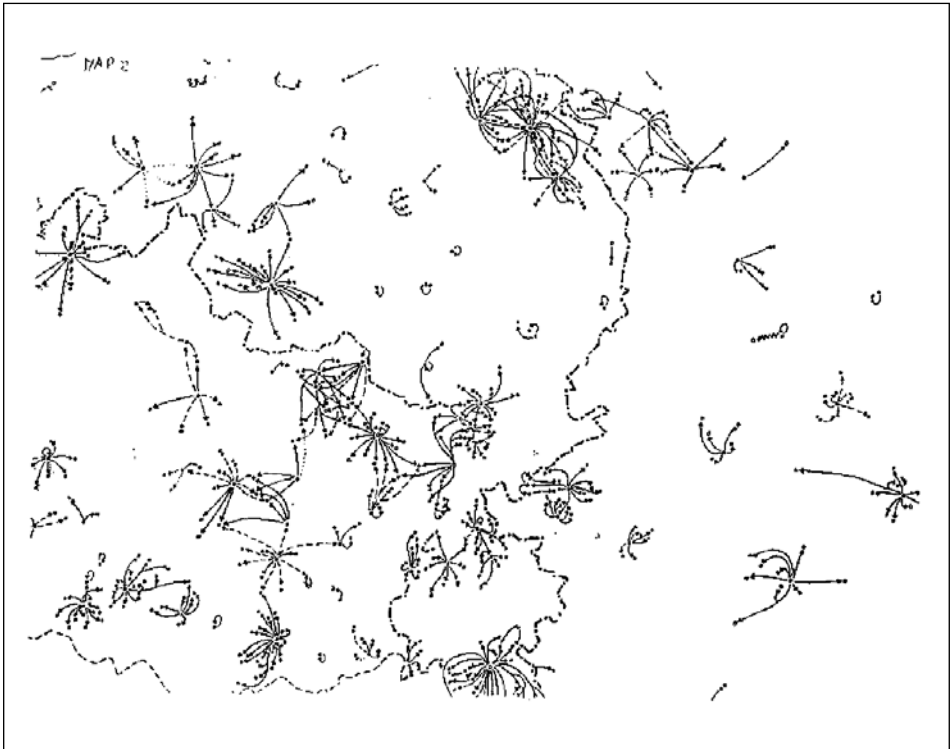
44 Zie <http://www.veldeke.net/over-veldeke-limburg.htm> (geraadpleegd op 21 januari 2016).

45 Leonie Cornips, Vincent de Rooij, Irene Stengs en Lotte Thissen, ‘Local language and local media. Reproducing the multi-dialectal space of Limburg (the Netherlands)’, in: N. Coupland, J. Mortensen en J. Thøgersen (red.), *Media and Language Ideologies* [SLICE series Norwegian Novus Style] (ter perse).

46 Vgl. Dennis R. Preston, ‘The power of language regard – Discrimination, classification, comprehension, and production’, *Dialectologia. Special Issue II* (2011) 9-33.

47 Deze paragraaf is voornamelijk gebaseerd op Leonie Cornips, ‘Shifting Identities in Limburg’, in: T. Dekker, J. Helsloot en C. Wijers (red.), *Roots and Rituals: Managing ethnicity* (Amsterdam 2000) 601-616.

48 De methode is ontleend aan A.C.M. Goeman, ‘Dialects and the subjective judgments of speakers: remarks on controversial methods’, in: D. R. Preston (red.) *Handbook of perceptual dialectology: Volume 1* (Amsterdam 1999) 135-144.

Kaart 2. Oordeel van respondenten over de dialectgelijkenissen in Limburg in 1885. Bron: A.C.M. Goeman, *Dialects and the subjective judgments of speakers Remarks on controversial methods*, in: D.R. Preston (ed.) *Handbook of perceptual dialectology*, volume I (Amsterdam 1999).

reikwijdte van de kennis of het bewustzijn van de dialectspreker met betrekking tot de dialecten in zijn omgeving eindigde, maar het kan ook zijn dat de respondent over deze plaatsen geen antwoord gaf. De stippellijnen op kaart 2 tonen de contouren van de Nederlandse provincie Limburg.

De kaart laat zien dat de kennis of het bewustzijn van de dialectspreker over de omliggende dialectvarianten in 1885 zich tot een gebied van 5 tot 6 kilometer beperkte, grofweg de afstand die men te voet in een uur kan afleggen. Dit weerspiegelt de hiervoor genoemde lokale oriëntatie van de bewoners van de agrarische samenleving die Limburg toen was. Dit lokalisme kwam dus ook tot uiting in het oordeel over verwante dialectvariëaties in omliggende dorpen. Van belang is ook dat kaart 2 laat zien dat de nationale en provinciale grenzen van Limburg in 1885 geen grote rol speelden in het dialectbewustzijn van de inwoners. Gezien het feit dat veel pijlen die grenzen aan de Duitse en Belgische kant overschreden, werden zij niet als taalgrenzen ervaren.

Kaart 3. Oordeel van respondenten over de dialectgelijkenissen in Limburg in 1939. Bron: A. Weijnen, *De onderscheiding van dialectgroepen in Noord-Brabant en Limburg*, in: *Akademiedagen deel I* (Amsterdam 1947).

De onderzoeksmethode van Willems werd zo'n 50 jaar later, in 1939, weer opgepakt door dialectoloog Weijnen.⁴⁹ Hij vroeg respondenten in Limburg welke dialecten in hun omgeving op het hunne leken (kaart 2). Net als kaart 2 toont kaart 3 clusters van plaatsen rondom de woonplaats van de ondervraagden waar die

49 A. Weijnen, 'De onderscheiding van dialectgroepen in Noord-Brabant en Limburg', *Akademiedagen I* (Amsterdam 1947) 69-99, aldaar 72.

verwante dialecten ontwaarden, maar nu in 1939. Het is significant dat Weijnen, anders dan Willems, alleen waarnemers in de provincie Nederlands-Limburg aanschreef; mogelijke respondenten in de omliggende regio's in België en Duitsland werden dus niet benaderd.

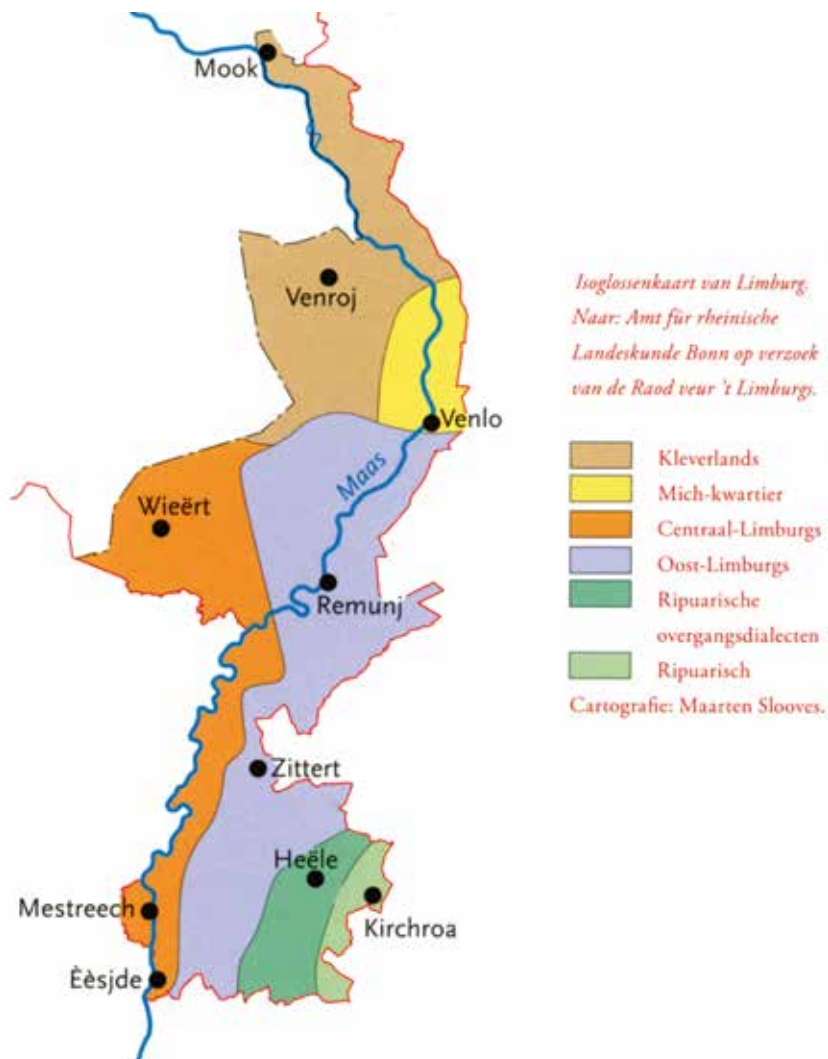
Kaart 3 toont andere patronen dan kaart 2: de geografische reikwijdte van het taal- en dialectbewustzijn van de respondenten, zichtbaar in de met pijlen aangegeven clusters van waarnemingen, is aanzienlijk vergroot tot 14-18 kilometer. Dit heeft natuurlijk te maken met de toegenomen mobiliteit van de bewoners als gevolg van de technische en economische ontwikkeling sinds het begin van de twintigste eeuw. Bovendien laat de kaart zien dat de clusters van pijlen nu met elkaar verbonden zijn en 'kettingen' vormen binnen de provinciale/nationale grenzen en de vreemde, uitgerekte vorm van Limburg. Dit onderzoek toont dus aan dat de respondenten in 1939 in staat waren het dialect van sprekers op ruimere afstand van hun eigen woonplaats te beoordelen. De kaarten tonen bovendien een ontwikkeling van het toenemend belang van de grenzen van Limburg als (waargenomen) taalgrenzen enerzijds en de onderlinge verbondenheid van de verschillende lokale dialecten anderzijds.

Het 'Limburgs' als cluster van dialecten binnen dialectscheidslijnen (isoglossen)

Als grens tussen Belgisch- en Nederlands-Limburg had de rivier de Maas na 1839 ook dialect-geografische effecten, maar de territoriale en administratieve grenzen van Nederlands-Limburg corresponderen niet met de taalgrenzen.⁵⁰ Historisch dialectonderzoek deelt de meeste Limburgse dialecten in bij het Oostnederfrankisch (*Südniederfränkisch* in Duitse traditie), dat wordt gesproken tussen de isoglossen van de zogenoemde Benrather en Uerdinger Linies. Deze isoglossen markeren waar de Tweede of Hoogduitse klankverschuiving in Limburg van 'p' naar '(p)f', van 't' naar '(t)s' en van 'k' naar 'x' (als in 'machen') zich niet voorgedaan heeft. Zo onderscheidt het Heerlens dialect (waar deze klankverschuiving zich niet heeft voorgedaan) zich van een echt Ripuarisch dialect als het Kerkraads door de woorden 'tiet' (tijd) in plaats van 'tsied' en 'piep' (pijp) in plaats van 'pief'.⁵¹

50 Cornips, 'Recent developments in the Limburg dialect region'.

51 De volgende paragraaf is gebaseerd op Ben J. H. Hermans, 'Phonological features of Limburgian dialects', in: F. Hinskens en J. Taeldeman (red.), *Language and Space: An international handbook of linguistic variation. Volume 3: Dutch* (Berlijn 2013) 336-356.

Isoglossenkaart van Limburg. Bron: Paul Tummers (red.), *Limburg. Een geschiedenis, deel 3, Vanaf 1800* (Maastricht 2015).

Gedefinieerd als Oostnederfrankisch is het Limburgs een grensoverschrijdende dialectvariëteit die wordt gesproken in een gebied van ruwweg Venlo in het noorden tot Maastricht en Eupen (België) in het zuiden, en van Solingen (Duitsland) in het oosten tot Tienen (België) in het westen. Maar het gebied waar in Limburg Oostnederfrankisch wordt gesproken valt niet samen met het hele gebied van het huidige Nederlands-Limburg. Binnen de provinciale (en nationale) grenzen kunnen op basis van de taalverschillen die worden gemarkeerd door de oost-west lopende

Benrather en Uerdinger Linies in feite drie dialectgebieden worden onderscheiden: 1) een overgangsgebied tussen de Ripuarische en de Limburgse dialecten; 2) Oost-Limburgse dialecten, en 3) Midden-Limburgse dialecten. Het dialectgebied in het noorden van de provincie bevindt zich ten noorden van de Uerdinger Linie; daar wordt een variant van het zogenoemde Kleverlandse dialect gesproken en er zijn goede taalkundige argumenten om dit eerder bij het Brabants dan bij het Limburgs in te delen. In het zuidoosten van de provincie worden Ripuarische dialectvarianten gesproken. Het ligt ten oosten van de Benrather Linie en de daar gesproken dialecten worden als onderdeel van het Hoogduits beschouwd.

Vanuit taalkundig oogpunt worden de dialectvarianten in Limburg die gezamenlijk tot het Oostnederfrankisch worden gerekend dus niet begrensd door de provinciale, c.q. nationale grenzen, aangezien aan de ene kant het Oostnederfrankisch ook kan worden aangetroffen in Duitsland en België, en aan de andere kant het zo gedefinieerde Limburgs niet de dialecten binnen de provinciegrenzen omvat die bij het Kleverlands (in Noord-Limburg) of Ripuarische (het zuidoosten) worden ingedeeld.

In de loop van de geschiedenis zijn de sprekers van het Oostnederfrankische Limburgs in verschillende mate beïnvloed geweest door sprekers van de Ripuarische dialecten in het oosten en de Brabantse in het westen, terwijl ze meer afgesloten waren van dialectsprekers in het noorden (boven de Uerdinger Linie) en het zuiden. Volgens Ben Hermans kunnen twee taalverschijnselen als typisch Limburgs worden beschouwd, aangezien zij in de meeste Limburgse dialectvarianten voorkomen, en nergens anders worden aangetroffen, namelijk de verlenging van de uitspraak van stemloze medeklinkers in gesloten lettergrepen, en het behoud van een specifiek toonaccent, ‘accent2’ genoemd. In bijna alle Limburgse en Ripuarische dialecten is er een verschil tussen twee toonaccenten: accent1 en accent2. Fonetisch worden deze accenten onderscheiden door een verschil in timing. In woorden met accent1 zoals in het Kerkraadse [kaf] wordt de intonatie gelegd aan het begin van de beklemtoonde lettergreep; in woorden met accent2 in het Hasselse [ka:ʰf] wordt dit later gedaan. Andere voor Nederlands-Limburg karakteristieke taaleigenschappen zijn het gebruik van ‘doen’ als habitueel hulpwerkwoord als in ‘Ik doe in de tuin werken’, meervouden met ‘s’ als in ‘artikels’, ‘(s)ke’ in verkleinwoorden als in ‘knipeugské’, drie grammaticale geslachtsaanduidingen zoals *d’n mens* (m), *de vrouw* (v) en *ut kindj* (o), een modifierend gebruik van het onvoltooid deelwoord met suffix *-tere* ‘lopentere (al lopend) kwam ik hem tegen’, en het gebruik van het belanghebbend voorwerp als in ‘Ik heb *hem* een kamer gehoord’,⁵²

52 Georges de Schutter en Ben Hermans, ‘The Limburg dialects: Grammatical properties’, in: *ibidem*, 356-377.

en in het oosten van de provincie het van het standaard-Nederlands afwijkend gebruik van het reflexieve ‘zich’ in bepaalde zinsconstructies zoals in ‘dit boek verkoopt zich goed’ en ‘hij drinkt zich een biertje’.⁵³ Maar afgezien daarvan zijn de in Nederlands-Limburg gesproken dialectvarianten heterogene systemen en hoewel zij in veel opzichten op elkaar lijken, hebben ze elk afzonderlijk bijzondere grammaticale eigenschappen.⁵⁴

In het algemeen blijft de traditionele dialectologische aanduiding van het Limburgs (of het Oostnederfrankisch) gevangen in een geografische indeling met vastgelegde en afgesloten taalgrenzen. Taalkundige eigenschappen worden geacht kenmerkend te zijn voor of uitdrukking te geven aan een bepaalde geografische locatie. Dit perspectief gaat voorbij aan de rol van dialectsprekers als actieve en mobiele personen.⁵⁵ Dialectsprekers verhuizen of anderen vestigen zich ter plekke, en mensen kunnen kiezen welke dialectkenmerken zij blijven of gaan gebruiken, afhankelijk van de maatschappelijke en situationele context. Het traditionele dialect-geografische perspectief dat ‘ruimte’ bestaat onafhankelijk van de mensen die van die ruimte gebruikmaken, als een soort container, of ten minste als iets wat in essentie voorafgaat aan sociale praktijken, is achterhaald. Volgens geograaf Benno Werlen was dit nooit het geval, en is er tegenwoordig steeds minder reden om deze statische en gesloten opvatting van ruimte aan te hangen.⁵⁶ En Paasi stelt dat het vastleggen van isoglossen als daad van begrenzing altijd onderdeel uitmaakt van bredere sociale praktijken die erop zijn gericht ‘anderen’ te definiëren, met andere woorden culturele en symbolische grenzen tussen ‘wij’ en ‘zij’ te construeren. Hij pleit voor diepgaander onderzoek naar de sociale praktijken en vertogen waarmee dit soort grenzen worden geproduceerd en gereproduceerd.⁵⁷

‘Limburgs’ als verzameling lokale dialecten

Uit het voorgaande blijkt dat de voorstelling van Limburg als een talige ruimte in feite berust op een politieke en ideologische afbakening. In de taalkundige werkelijkheid zijn er niet zulke scherp afgebakende taalgrenzen. Leken zijn echter

53 Leonie Cornips, *Syntactische variatie in het Algemeen Nederlands van Heerlen* (niet gepubliceerd proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 1994).

54 *Idem*, ‘Recent developments in the Limburg dialect region’.

55 Auer, ‘The geography of language’, 8.

56 Benno Werlen, ‘From a Space-centred Towards an Action-centred Human Geography’, in: Van Houtum, e.a. (red.), *B/ordering Space*, 43.

57 Anssi Paasi, ‘The changing discourse on political boundaries. Mapping the Backgrounds, Contexts and Contents’, in: *ibidem*, 18.

geneigd op zoek te gaan naar taalverschijnselen die zij als uniek beschouwen voor hun eigen woonplaats (dorp of stad), of voor de hele provincie Limburg, en die zij nu als ‘Limburgs’ herkennen. In deze zoektocht wordt een ‘plaats’ dus voorgesteld als een objectief gegeven en niet als een ‘keuze’. Maar deze zoektocht naar taalkundige verschijnselen is onderdeel van een proces van plaatsbepaling: het lokale bestaat niet op zich zelf, als een neutraal gegeven los van de sociale context en de mensen die er wonen, maar wordt geconstrueerd en geproduceerd door bepaalde sociale handelingen,⁵⁸ waaronder ook de definiëring van het lokale taaleigen.⁵⁹ Een ‘plaats’ is het resultaat van de diverse keuzes die verschillende groepen mensen maken hoe zij de wereld indelen zoals zij die beleven. Mensen creëren een fysieke ruimte tot een ‘plaats’ als betekenisvolle context van menselijke handelen. Zij identificeren zich met een plek zodanig dat die voor hen betekenis heeft, vertrouwd is en transparant in vergelijking met een ‘plaats’ elders. Vanuit deze context impliceert een plek creëren dat groepen mensen op een bepaalde wijze spreken en dat zij op een bepaalde wijze aan gebeurtenissen deelnemen. Op deze wijze zijn ze ook herkenbaar voor anderen die hen daardoor als van één en dezelfde plaats identificeren.⁶⁰ In deze gevallen gaat het ook om de bepaling van wie een ‘echte’ Limburger is en wie niet.⁶¹

Een typische vorm van taalkundige plaatsbepaling is het maken van lokale woordenboeken en grammatica’s. Parallel met de toenemende integratie van Limburg in de Nederlandse natiestaat en het toenemend gebruik van het standaard-Nederlands dat daarmee gepaard ging, werden er al vroeg woordenboeken van plaatselijke dialecten vastgelegd, met name in Heerlen (1884), Roermond (1889) en Maastricht (1905).⁶² Sinds het eind van de twintigste eeuw ontstond er een nieuwe belangstelling van amateurs voor dialectverschijnselen. Na een stilstand van 60 jaar leidde deze dialect-revival tot de productie en de publicatie van 42 nieuwe plaatselijke dialectwoordenboeken in de volgende plaatsen: Arcen (1989), Baarlo (2005), Beek (1982), Beesel (2003), Brunssum (2006), Echt (1988, 2008), Elsloo (2000), Gennep (1993, 2005), Geulle (1992, 1995), Groenstraat (1981),

58 A. Appadurai, *Modernity at large. Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis 1996).

59 Auer, ‘The geography of language’; Pia Quist, ‘Untying the language-body-place connection: Linguistic variation and social style in a Copenhagen community of practice’, in: Peter Auer en Jürgen Erich Schmidt (red.) *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation* (Berlijn 2010) 635-648.

60 L. Cornips, ‘Taalcultuur: Talen in beweging’, in: *Taal & Tongval*, 65(2) (2014), 125-147.

61 Barbara Johnstone, ‘Place, globalization, and linguistic variation’, in: C. Fought (red.), *Sociolinguistic Variation. Critical reflections* (Oxford 2004) 65-83; Penelope Eckert, ‘Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation’, *Annual Review of Anthropology* 41 (2012) 87-100.

62 Jan Goossens en Jacques Van Keymeulen, ‘Geschiedenis van de Nederlandse dialectstudie’, *Toponymie & Dialectologie* LXXVIII (2006) 37-97.

Gronsveld (1979, 2000), Grevenbricht (2011), Heel (2003), Heer (1990), Heerlen (1884, 2000), Helden (2009), Herten (1973), Horst (1989), Kerkrade (1987, 1997, 2001, 2003), Maasbree (2007), Maastricht (1851-1852, 1905, 1914, 1955, 1995, 1986, 1996, 2004, 2005), Meerlo (1973), Meijel (1991), Montfort (2007), Nieuwstadt (2014), Nuth (2002), Posterholt (2005), Roermond (1985, 2003), Schinveld (1995), Sevenum (2010), Simpelveld (1994, 2005), Sittard (1927, 1979, 1973, 2005, 2010), Stamproy (1989), Susteren (2000), Swalmen (2005, 2011), Tegelen (1986, 2006), Thorn (2011), Tungalroy (1985), Valkenburg (1917-1918, 1928, 1994, 2012), Venlo (1992, 1993, 2009), Venray (1991, 1998, 2009, 2010), Weert (1983, 1994, 1998, 2009).⁶³ Een recente ontwikkeling is de publicatie van online woordenboeken en grammatica's zoals die van Maastricht, Gronsveld en Thorn.⁶⁴ Deze laatste combineert het online woordenboek met geluidsopnamen.

Net als amateur-dialectologen zijn taalkundigen betrokken bij deze plaatsbepaling door onderzoekpraktijken. Er zijn heel wat dissertaties verschenen over plaatselijke dialectverschijnselen in Limburg: Münstermann onderzocht het structuur- en functieverlies in het Maastrichtse dialect (1986), Giesbers onderzocht het per situatie veranderend taalgebruik in het dialect van Ottersum (1989), Stijnen en Vallen onderzochten het voorkomen van dialectelementen in het gesproken Nederlands van Kerkraadse lagere-schoolleerlingen (1989), Hinskens het proces van dialectnivellering in het gesproken dialect van Rimburch (1993), Bakkes het verlies van uitspraak en zinsbouw in het gesproken dialect van Montfort (1994), en Cornips de syntactische variatie in het in Heerlen gesproken Nederlands. Taalkundigen maken ook woordenboeken; de beroemdste en grootste is het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*, dat gegevens bevat die zijn verzameld tussen 1880 en 1980 en werd gepubliceerd tussen 1983 en 2008.⁶⁵ Dit woordenboek bevat 1.277.247 naamwoorden gerangschikt onder 7016 concepten.

Al deze woordenboeken en grammatica's gezamenlijk (re)produceren Limburg als een afzonderlijke taaleenheid en leggen daarmee tevens de grondslag voor een Limburgs gevoel van eigenheid. Dit geldt niet voor de fonologische, morfologische en syntactische atlanten van de Nederlandse dialecten die in de laatste decennia zijn gepubliceerd, want die hanteren geen provinciegrenzen bij de geografische weergave van deze dialectverschijnselen.⁶⁶ Maar ook in deze atlanten wordt

63 Zie <http://www.limburgsedialecten.nl/limburgs.html#publicaties-in-het-limburgs> (geraadpleegd 18 mei 2016).

64 Maastricht: <http://www.mestreechterraol.nl>; Gronsveld: <http://woordenboek.gronsveld.com>; Thorn: <http://www.limburgsewoordenboeken.nl/woordenboeken.php> (alle geraadpleegd op 18 mei 2016).

65 Zie <http://dialect.ruhosting.nl/wld/> (geraadpleegd op 18 mei 2016).

66 Sjeef Barbiers en T. Goeman, 'Research results from on-line dialect databases and dynamic dialect maps', in: Hinskens en Taeldeman (red.), *Language and Space: Dutch*, 646-663.

‘ruimte’ wel opgevat als een geografische container waarin taalverschijnselen zich op een stabiele en statische manier voordoen, zonder rekening te houden met de sociale praktijken die het taalgebruik bepalen.

De talige constructie van Limburg

Een cruciaal instrument in de consolidering van de provincie Nederlands-Limburg als begrensd taalgebied was het Europese Handvest voor Regionale en Talen van Minderheden (EHRTM) uit 1992. De in Limburg gesproken dialecten werden in 1997 door de Nederlandse regering op basis van dit handvest erkend als aparte streektaal: het ‘Limburgs’. Deze erkenning verplicht de Nederlandse staat het ‘Limburgs’ als aparte variant van het Nederlands te erkennen, maar stelt verder geen eisen op het gebied van de formele ondersteuning, bijvoorbeeld financiële.⁶⁷ Het streven naar erkenning was begonnen in de politiek, namelijk door de partij ‘Nieuw Limburg’, die in vergadering van Provinciale Staten in 1995 aan de toenmalige gedeputeerde Martin Eurlings vroeg of erkenning mogelijk was. Andere actoren waren de dialectvereniging Veldeke, die door Eurlings werd aangewezen om een formeel verzoek in te dienen, en de Stichting Dialect- en Cultuuronderwijs (DOL), die op 2 november 1995 een formeel verzoek richtte aan de Staatssecretaris om tot erkenning van de Limburgse dialecten als aparte streektaal over te gaan. Deze initiatieven leidden tot de oprichting van de Werkgroep Erkenning Limburgs als Streektaal op 1 december 1995.⁶⁸

In overeenstemming met deze erkenning stelde het Provinciebestuur een Raod veur ’t Limburgs in, met een streektaalfunctionaris. De Raod fungeert als een adviescommissie voor Provinciale en Gedeputeerde Staten, met als belangrijkste taak: ‘zorg dragen voor het Limburgs’.⁶⁹ De Raod moet een taalbeleid ontwikkelen voor de Limburgse dialecten en de effecten van de erkenning als streektaal bestuderen. Sindsdien worden alle dialectvarianten die in Limburg worden gesproken gecategoriseerd en gelabeld als de streektaal ‘Limburgs’. Sinds deze erkenning kunnen mensen zeggen dat zij ‘Limburgs’ spreken, zelfs de sprekers van het Ripuarische en de meer op het Brabants lijkende varianten die niet tot het Oostnederfrankisch behoren. Er zijn publieke fondsen beschikbaar gesteld om het gebruik van het ‘Limburgs’ te promoten en de taalrechten van de sprekers van het ‘Limburgs’ te

67 Jos Swanenberg, ‘All Dialects Are Equal, but Some Dialects Are More Equal than Others: Fairness and Policies on Regional Languages’, *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies* 5 (2014) 89-104.

68 Rob Belemans, *Taal of tongval? De gespleten Limburgse kus, oraal erfgoed en taalpolitiek* (Brussel 2009) 127-132.

69 <http://www.hklimburg.nl/organisaties/raod-veur-It-limburgs.html> (geraadpleegd op 21 januari 2016).

verdedigen. Het is duidelijk dat de erkenning van het ‘Limburgs’ als aparte streektaal sterk heeft bijgedragen tot de constructie van de (Nederlandse) provincie als homogene taaleenheid, hoewel de provincie dat vanuit dialectologisch perspectief niet is. Dat is des te sterker omdat de in Belgisch-Limburg gesproken dialecten door de Belgische regering niet als aparte streektaal zijn erkend.⁷⁰

Conclusie

Volgens geschiedfilosoof Piet Blaas impliceert geschiedschrijving vooruitkijken vanuit een positie in het verleden.⁷¹ Tot voor kort hielden de meeste schrijvers over de Limburgse identiteit zich niet aan dit principe, maar projecteerden culturele en andere kenmerken die zij aan de provincie Limburg toeschreven, terug in de tijd, of het nu binnen de grenzen van de provincie, de Nederlandse natie of het Maas-Rijngebied was. Op deze manier construeerden zij een onveranderlijke identiteit, geworteld in de geschiedenis als erfgoed. Zij konden zich geen andere aan Limburg gebonden identiteit voorstellen. Als echter de beroemde frase van de Britse Eric Hobsbawm over de ‘uitvinding van tradities’ ergens van toepassing is, dan is het wel op deze onhistorische opvatting over Nederlands-Limburg. Volgens Hobsbawm is de ‘uitvinding van tradities’ een poging om ‘continuïteit vast stellen met een passend gemaakt historisch verleden’ en om ‘onderdelen van het sociale leven als onveranderlijk voor te stellen’, als tegenhanger van de voortdurende verandering en vernieuwing die de moderne wereld eigen is.⁷² Voortdurende verandering is echter niet alleen een eigenschap van de moderne tijd; het is de grondslag van de geschiedenis zelf, zelfs al lijkt er continuïteit te zijn. Een sprekend voorbeeld is de manier waarop de katholieke kerk zich met een beroep op zogenaamde eeuwenoude tradities in het Limburgse regionale vertoog voegde. In het bijzonder de taal, dat wil zeggen het spreken van dialect en het gebruik van dialectkenmerken in het taalgebruik was en is een cruciaal onderdeel van de constructie van een Limburgse identiteit, die ook tot uiting komt en wordt gereproduceerd in de regionale media en in de populaire cultuur.

70 Leonie Cornips, ‘Social meanings of the north-south divides in the Netherlands and Limburg and their linkage to standard Dutch and dialect varieties’, in: B.E. Evans, E. Benson en J. Stanford (red.), *Language Variation and Change: Regard and Contact* (te verschijnen).

71 Piet Blaas, ‘Vorm geven aan de tijd. Over periodiseren’, in: M. Grever en H. Jansen (red.), *De ongrijpbare tijd. Temporaliteit en de constructie van het verleden* (Hilversum 2001) 35-47.

72 Eric Hobsbawm, ‘Introduction: Inventing Traditions’, in: E. Hobsbawm en Terence Ranger (red.), *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983) 1-14, aldaar 1-2.

Als een Limburgse regionale identiteit niet kan worden gebaseerd op geschiedenis en erfgoed, hoe kunnen we dan de sterke identificatie van de inwoners met de provincie als recent gevormd territorium verklaren? Aanvankelijk een geopolitieke anomalie zonder gemeenschappelijke geschiedenis, werd Limburg een provincie met een sterke regionale identiteit doordat de inwoners gingen onderkennen dat ze afweken van rest van de natiestaat waarvan zij deel gingen uitmaken en waarin zij steeds meer integreerden. Gedurende de negentiende en twintigste eeuw definieerde Limburg gemeenschappelijke economische belangen, godsdienst, gewoonten, eigenschappen en cultuur als anders dan die van een gepercipieerde 'ander', van een buitenstaander, algemeen aangeduid als 'Holland'. Nationale integratie en regionale identificatie waren twee kanten van dezelfde medaille. In dit dialectische proces werden de Limburgers zich bewust van bepaalde afwijkingen van een gepercipieerde nationale norm, gingen die beschouwen als collectieve kenmerken van de inwoners van de provincie, en gingen zo denken en zich ernaar gedragen.

De constructie van de Limburgse regionale identiteit kan worden beschouwd als een geval van negatieve integratie: omdat die ontstond in oppositie met 'Holland' (= de rest van Nederland), kon die identiteit alleen tot ontwikkeling komen omdat Limburg als provincie deel ging uitmaken van dat land. De historische actoren hebben het opgevat als een kwestie van differentiatie, maar de historische waarnemer kan het herkennen als integratie. Zoals vaker, kan differentiatie ook een vorm van integratie zijn. Door Nederlander te worden ontdekten de Limburgers tegelijk dat ze een groep mensen vormden met eigen kenmerken en een eigen taal.